

Галіна Тварановіч, *Пры брамах Радзімы. Літаратурнае аб'яднанне „Белавежа”: станаўленне, праблемы, асобы*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Беласток 2012, 444 с.

Больш за паўстагоддзя на Беласточчыне існуе беларускі літаратурны рух: у штотыднёвіку „Ніва” з'яўляліся „Літаратурныя старонкі” (у 460 выпусках надрукавана каля 3,5 тысяч тэкстаў: вершы, апавяданні, рэцэнзіі, артыкулы і інш.), выдаюцца альманахі, календары, часопісы „Тэрмапілы” і „Annus Albaruthenicus”, зборнікі вершаў, кнігі прозы і інш. Пакаленне, народжанае ў 20–30-я гг. XX стагоддзя, у сярэдзіне 50-х гг. актыўна ўключылася ў літаратурны працэс і, нягледзячы на абмежаваныя магчымасці ў 60–80-я гг., змагло стварыць выдатны – карыстаючыся вайсковымі тэрмінамі – плацдарм для сваіх наступнікаў.

Сімвалічна, што пачынальнікі беларускага руху ў Польшчы назваліся „белавежцамі”: яны тут, на Беласточчыне, спрадвечныя, яны – нібы тыя зубры з пушчы, нібы пра іх пісала Ларыса Геніюш:

Сваёй пушчаю крочаць, стройныя,
цёмна-бурыя, як дымы,
неабласканыя, неасвоеныя,
першабытныя так, як мы.

Творчасць „белавежцаў” прыцягвала ўвагу літаратуразнаўцаў, яна вывучалася польскімі, беларускімі і замежнымі даследчыкамі: Шырын Акінэр (*Сучасныя беларускія пісьменнікі ў Польшчы*, 1982), Тэрэса Занеўская (*Podróż daremna: szkice o poezji białoruskojęzycznej w Polsce*, 1992; *Strażnicy pamięci: poezja białoruska w Polsce po roku 1956*, 1997), Анатоль Раманчук (*Гарыць мая свяча: Творчая індывідуальнасць Яна Чыквіна*, 2000), Бэата Сівэк (*Ojczyzna duża i mała. Poeci Białoruskiego Stowarzyszenia „Białowieża” wobec problematyki ojczyźnianej*, 2004), Анна Саковіч (*Беларуская літаратура Польшчы. Стылістычна-жанравыя асаблівасці прозы „белавежцаў”*, 2012), Олена Дуць-Файфэр (*Pomiędzy bukwą a literą. Współczesna literatura mniejszości białoruskiej, ukraińskiej i łemkowskiej w Polsce*, 2012). Самі „белавежцы” – паэты-прафесары – таксама актыўна ўдзельнічалі ў працэсе даследавання і папулярызацыі ўласнай творчасці: Ян Чыквін (*Далёкія і блізкія. Беларускія пісьменнікі замежжа*, 1997; *Беларуская літаратура Польшчы: бібліяграфічны даведнік 1957–1998*, 1998), Аляксандар Баршчэўскі (*Творцы беларускага літаратурнага руху ў Польшчы 1958–1998*, 2001).

Значнаю падзеяю беларускага літаратурнага руху ў Польшчы стала выданне Янам Чыквіным анталогіі-хрэстаматыі (*Беларускія пісьменнікі Польшчы. Другая палова XX стагоддзя*, 2000).

Ну і, вядома, сотні публікацый – артыкулаў, рэцэнзій і г. д. – у навуковых, навукова-папулярных і літаратурных выданнях.

Годна далучылася да характарыстыкі-аналізу беларускага літаратурнага працэсу на Беласточчыне Галіна Тварановіч, сама пры гэтым актыўна ўдзельнічаючы ў ім: выдаючы ўласныя кнігі паэзіі, рэдагуючы кнігі калегаў-“белавежцаў” і, фактычна, разам з Янам Чыквіным кіруючы і арганізуючы гэты рух.

Яе першыя даследаванні пра „белавежцаў” з’явіліся напрыканцы 90-х гадоў. Спакваля ўзяўшыся за гэтую тэматыку, напачатку Н. Тварановіч працягвала свае ранейшыя даследаванні: публікавала артыкулы пра беларуска-паўднёваславянскія дачыненні, выдала ў Беластоку (разам з Я. Чыквіным) у перакладзе на беларускую мову *Запіскі янычара* Канстанціна Міхайловіча (аргументавана даводзячы ў прадмове, што яны маглі быць напісаны ў Бельску), падрыхтавала і выдала для студэнтаў-беларусістаў у Польшчы хрэстаматыю *Старабеларуская літаратура* (2004), характарызавала беларускую эміграцыйную літаратуру (перадусім, творчасць Масея Сяднёва).

Але ўжо ў кнізе *Пад небам Айчыны* (2005) Г. Тварановіч значнае месца аддае ўласна літаратуры „белавежцаў”. Яна аналізуе паэзію Яна Чыквіна, Уладзіміра Гайдуга, Юркі Баены, мемуарную прозу Янкі Жамойціна і інш.

Манаграфія ж *Пры брамах Радзімы* (2012) ледзь не цалкам прысвечана даследаванню беларускага літаратурнага працэсу ў Польшчы. Асноўнае месца тут займае раздзел *Дынаміка развіцця „белавежскай” крытычнай думкі (1958–1998)*. Гэта спроба – удалая, заўважым – ахарактарызаваць і прааналізаваць літаратурна-крытычную, скажам так, прадукцыю саміх „белавежцаў”. Даследчыца правяла аграмадную падрыхтоўчую працу, перагледзела-перачытала „Літаратурныя старонкі” „Нівы”, календары, альманахі, а таксама публікацыі, датычныя тэмы, у іншых выданнях – польскіх і беларускіх. Яна паставіла задачу прасачыць беларускі літаратурны рух на Беласточчыне, пачынаючы ад выхаду „Нівы”; паказаць, як ацэньвалі сваю творчасць самі „белавежцы”, як характарызавалі яны сябе, сваю творчасць і творчасць калегаў. Заўважым адразу, што дадзеная праца будзе надзвычай карыснай для пазнейшых даследчыкаў: аграмадны фактаграфічны матэрыял бясспрэчна паспрыяе лепшаму разуменню не толькі ўласна „крытычнай думкі”, але і асноўных тэндэнцый развіцця паэзіі і прозы, а таксама беларускага руху ў Польшчы ўвогуле.

Цікава адзначыць, што Г. Тварановіч імкнецца захоўваць аб’ектыўнасць, здаецца, аніколі не становіцца на адзін з бакоў у палеміцы, якую вялі „белавежцы”. Часам нават складваецца ўражанне, што Аўтарка аніяк не выяўляе сваіх адносінаў да тае дыскусіі беларускіх паэтаў і пісьменнікаў. І гэта якраз дае магчымасць зразумець, што карыснае і што станоўчае было ў дзейнасці Беларускага літаратурнага аб’яднання – літаратурнай, а таксама і грамадска-палітычнай. Бо дзейнасць літаратурнага таварыства, яго існаванне наўпрост залежала ад рэцэпцыі беларускіх літаратурных тэкстаў беларускай меншасцю ў Польшчы. Гэта было істотна, надзвычай важна. Дыскусіі ў „Ніве” якраз і паказваюць, што „белавежцы” нязменна задумваліся:

хто іх будзе чытаць? Яны не замыкаліся ў вежу са слановай косці: арганізацыя публічных выступленняў, сустрэчаў з чытачамі была для іх справаю першаступеннай важнасці. Беластоцкія паэты не тварылі літаратуры для саміх сябе. Іх дзейнасць шмат у чым была палітычна заангажаваная, накіраваная на развіццё нацыянальнай свядомасці тае групы насельніцтва, таго асяроддзя, выхадцамі з якога яны і былі. Ужо сёння бачна тое лепшае, тое карыснае, станоўчае, што было зроблена „белавежцамі”. Праўда, не іх віна, што тая дзейнасць не дала вялікага плёну: кантынгент беларушчыны на Беластоцчыне спакваля звужаўся, а гэта прывяло ўрэшце да таго, што літаратураў пакалення 70–80-х гг. сёння фактычна няма: нават больш-менш значных паэтаў, не кажучы ўжо пра прэзаікаў.

Будучы даследчык беларускага руху на Беластоцчыне на падставе, хіба, партыйных архіўных матэрыялаў (а іх сляды цяжка знайсці на старонках газет), пэўна, дасць вычарпальную характарыстыку беларускага феномену ў ПНР і, магчыма, адкажа на пытанне: чаму беларушчына пашыралася на тэрыторыі Бельшчыны і Гайнаўшчыны, дзе фактычна мовай насельніцтва былі пераходныя беларуска-ўкраінскія гаворкі (іх адно можна назваць дыялектамі беларускай мовы), і чаму беларушчына не развівалася на Сакольшчыне, на той уласна тэрыторыі, дзе нават сёння мова старэйшых жыхароў – правільная беларуская літаратурная мова.

Вядома, Г. Тварановіч не ставіла перад сабою задач высветліць прычыны заняпаду беларушчыны на Беластоцчыне. Але ейнае даследаванне так ці інакш падсвятляе гэтую праблему. І трэба думаць, аналізуючы „белавежскую крытычную думку” пасля 1998 г. Аўтарка абавязкова больш шырока закранула б гэтае пытанне. На жаль, даследчыца спынілася на 1998 г., калі надзвычай актыўным было „пакаленне першага прызыву”, а г. зн., што экзистэнцыяльныя праблемы беларускага літаратурнага руху ў тым часе не выявіліся з такой вастрынёй як сёння.

Верагодна, у манаграфіі можна адшукаць шэраг недахопаў. Напрыклад, тое, што Аўтарка не пажадала сістэматызаваць фактаграфічны матэрыял, правесці перыядызацыю „крытычнае думкі”; а нават падзел тэксту на часткі, падраздзелы спрыяў бы лепшаму ўспрыманню ейнага тэксту. Аднак галоўнае, што даследаванне Г. Тварановіч з’яўляецца надзвычай цікаваю крыніцаю інфармацыі пра гісторыю беларускае літаратуры польскіх беларусаў, пра разнастайныя спробы вырашэння пытанняў, якія паўставалі перад творцамі беларускага літаратурнага руху на Беластоцчыне. Гэта праца, якая ўносіць істотны ўклад у дыскусію пра шляхі развіцця беларушчыны і дае ўяўленне пра перспектывы літаратуры „белавежцаў”.

Мікола Хаўстовіч
Варшава